

*Мурмила Н. І.,
аспірантка кафедри історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка,
викладач Тернопільського фахового коледжу
харчових технологій і торгівлі
м. Тернопіль*

ФОРМУВАННЯ КЛАСУ ПІДПРИЄМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Переломним моментом в історії Правобережної України стала друга половина XIX ст., адже саме в цей період відбувалося оновлення всього суспільно-економічного життя. Поразка російської імперії, до якої входила Україна у Кримській війні показала відсталість від економічно розвинених країн Заходу, тому росія змушена була вдатися до проведення суспільних перетворень. Реформи, що відбувалися протягом другої половини минулого століття, привели до утвердження капіталістичного способу господарювання. Найважливішим результатом цих перетворень стало індустріальне будівництво, яке було генератором усіх економічних і соціальних змін у тогочасній імперії та її національних окраїнах. Економічна модернізація суспільства, яка в основних рисах завершилася на кінець XIX ст. з утвердженням фабрично-заводської промисловості, принесла величезні соціальні зрушення у структурі населення України. У 1861 році було скасоване кріпацтво, що привело до утвердження ринкових відносин і формування таких верств як підприємці, наймані робітники та інтелігенція. В процесі індустріального розвитку міцніло і зростало коло підприємців, джерелом поповнення якому служили вихідці з різних суспільних прошарків та етносі [2, с. 5].

Історик Москалюк М., у своєму дослідженні вказує, що одноосібне підприємництво розподілялося по галузях промисловості таким чином, що найбільш компактна група підприємців зосередила свою діяльність в цукровій промисловості. Причому всі соціальні прошарки проявляли зацікавленість саме в цій галузі виробництва. Питома вага міщан в обробній промисловості становила трохи більше 54%, а участь селян та інтелігенції тут була незначною. Згідно з опублікованими у 1910-1911 рр. статистичними даними по

національностях, на Правобережжі євреям належало 33 цукроварні, росіянам – 25, іноземцям – 10, а українцям – 6. Після відміни кріпацтва поміщики залишилися без дармових робочих рук, а багато хто і без необхідного обігового капіталу, тому не зуміли пристосуватися до нових ринкових відносин, почали закривати або продавати свої підприємства. Новими власниками стали, переважно, купці, які торгували цукром та акціонерні товариства, де також домінував купецький капітал. Нові власники, порівняно з поміщиками, мали три великі переваги: знання справи, підприємницьку ініціативу і необхідний капітал. За таких умов процес витіснення дворян-поміщиків із середовища цукрозаводчиків відбувався досить швидко. На початку 80-х років XIX ст. купці контролювали не менше 2/3 цукрової промисловості регіону. І це відбувалося лише протягом 20 років після реформи 1861 р. [3, с. 33].

Аналізуючи соціокультурну характеристику підприємців, дослідниця Ніколаєва Т. вказує, що формування цього класу на українських землях розпочалося ще задовго до проведення соціально-економічних реформ 1860– 1870-х рр., проте саме з цього часу, коли відбувалося утвердження фабрично-заводської промисловості і механізованого транспорту в економіці, активізувався процес його чисельного зростання, відбувалися якісні зміни складу підприємців, які все більше усвідомлювали свою роль в економічному і громадському житті. Утім суспільно-економічна основа, що склалася на фабрично-заводській стадії розвитку промисловості за умов збереження значних феодальних пережитків в економіці, насамперед у сільському господарстві, та дворянсько-поміщицький характер політичної надбудови, позначилися на формуванні буржуазії. Перепис населення 1897 р. подає ґрунтовні дані про кількість людей, які займалися підприємницькою діяльністю в українських губерніях. Тут, зокрема, було зафіксовано 111 626 осіб, які жили за рахунок прибутків із капіталу і нерухомості, 306 644 – займалися торгівлею, а 3612 – кредитно-торговими операціями [4].

Згідно архівних даних провідну роль у нарощуванні обсягів виробництва на Волині відігравали сільські підприємці, а саме поміщики, заможні селяни, які власність на землю зуміли використовувати з вигодою та отримувати прибуток як у виробництві сільськогосподарської продукції, так і в промисловості. Вирощування і переробка продукції сільського господарства, корисних копалин і деревини були основним видом їхньої господарської. Великі

землевласники Терещенки, Потоцькі, Сангушки, Радзивілли та багато інших зуміли знайти найбільш прибуткові види господарської діяльності: вирощування зернових, цукрових буряків, картоплі, хмелю й заснування власних цукрових, винокурних, пивоварних та інших підприємств і млинів. Значних обсягів виробництва підприємці також досягли в деревообробній, скляній, фарфоровій, паперовій, цементній галузях промисловості [2, арк. 67].

Цукрова промисловість була домінуючою на території Правобережної України. Перші цукрові заводи засновані у Житомирському повіті, власником цукрових заводів у м. Червоне та с. Коровінці був Ф. Терещенко, а у м. Андрушівка – М. Терещенко. На заводі у с. Коровінці в середньому працювало від 800 до 900 осіб, а річна заробітна плата становила 107 785 руб. Отже, Терещенки одночасно з виробництвом сільськогосподарської продукції вкладали кошти у найбільш прибуткову галузь промисловості – цукрову. Така підприємницька діяльність давала можливість Терещенкам вести прибуткове господарювання, отримувати сталі прибутки та виживати у конкурентній боротьбі. Наявність промислових підприємств сприяла кращому фінансуванню сільського господарства, яке постійно залежало від погодних умов. Водночас аграрний сектор давав необхідну сировину для цукрової та інших галузей промисловості. Відомими підприємцями були Євстахій Сангушко та його син Роман, який господарював у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. і мав у власності 65 тис. 212 дес. землі. Свій маєток він перетворив на капіталістичну економію, в якій виробництво продукції сільського господарства поєднувалось з промисловою переробкою. Його підприємства займали провідну роль в галузі суконного виробництва, яке у першій половині XIX ст. заснував його батько. Він мешкав тривалий час Славуті і був зацікавлений в економічному зростанні містечка. Саме ним були засновані чотири паперові фабрики Славуті, а також в, які виробляли папір, картон різних сортів і були широко відомі на паперовому ринку України. Серед власників цукрових заводів у Волинській губернії були іноземці – німець І. Альбрехт (хлібобулочне виробництво), австрієць А. Грофман (цукрова промисловість) та ін.. Досить часто цукрові заводи передавалися в оренду. Орендарями могли бути як окремі особи, так і товариства. Особливо багато серед них було осіб юдейського віросповідання, оскільки євреям законодавство встановило обмеження у відкритті цукрових заводів. Щоб обійти дану перепону, євреї-підприємці

вдавалися до оренди заводів. Це явище було досить поширене на Правобережній Україні [3, с. 33].

Таким чином, на території Правобережної України відбувається формування класу підприємців, а особливо активно цей процес прискорився після селянської реформи 1861 року. Це пов'язане насамперед із переходом від мануфактур до утвердження фабрично-заводської промисловості і механізованого транспорту в економіці. Цукрова промисловість була переважаючою на Правобережжі, а перші заводи заснували брати Терещенки. Розвивалися й інші галузі, зокрема суконне виробництво, хмелярство, винокурна та пивоварна промисловість.

Література:

1. Державний архів Рівненської області, ф. 240 «Рівненський пивоварний завод акціонерного товариства «Бергшлюс», оп. 1, спр. 2, 67 арк., с. 22

2. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Відп. ред. В. Г. Сарбей. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 1999. 282 с.

3. Москалюк М. М. Становлення і роль підприємців у цукровій промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014 р. Вип. XXXIX. С. 31-36.; С. 33.

4. Николаева Т.М. Соціокультурна характеристика підприємців України (1861–1914pp.). URL:file:///C:/Users/user/Downloads/UIJ_2011_3_7%20(4).pdf (дата звернення: 1.05.2024).